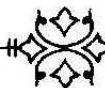

دیوان رشیدالدین وطواط

تصحیح و تحقیق

دکتر سارا سعیدی ورنوسفادرانی

www.ketab.ir

www.ketab.ir

سرشناسه	رشیدالذین وطواط ، محمّد بن محمّد، ۴۴۸۰ - ۴۵۷۳ ق.
عنوان قراردادی	دیوان
عنوان و نام پدیدآور	دیوان رشیدالذین وطواط / تصحیح و تحقیق سارا سعیدی وزوسفادرائی.
مشخصات نشر	تهران: انتشارات دکتر محمود افشار، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری	۷۸۱ ص.
فروست	مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی دکتر محمود افشار ۳۳۴. گنجینه زبان و ادبیات فارسی دری؛ ۱۲۳.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۷۷۰۶-۶۴-۲
وضعیت فهرست نویسی	قیما.
یادداشت	نمایه.
موضوع	شعر فارسی -- قرن ۶ ق.
موضوع	Persian Poetry -- 12th Century
شناسه افزوده	سعیدی وزوسفادرائی، سارا، ۱۳۶۵-، مصحح.
رده بندی کنگره	PIR ۴۹۰۴
رده بندی دیویی	۸۶۱/۲۲
شماره کتابشناسی ملی	۹۱۴۰۷۶۶

دیوان رشیدالدین و طواط

تصحیح و تحقیق دکتر سارا سعیدی ورنوسفا درانی
 گرافیسٹ، طراح و مجری جلد کاوه حسن بیگلو
 حروفچین و صفحه‌آرا زینب نوریور جویباری
 لیتوگرافی صدف
 چاپ متن آزاده
 صحافی فرد
 تیراژ ۱۱۰۰ نسخه
 چاپ اول ۱۴۰۲

ناشر

انتشارات دکتر محمود افشار

خیابان ولی عصر، بالاتر از پارک وی، خیابان عارف نسب، کوی دبیرسیاقی (لادن)، شماره ۶
تلفن: ۲۲۷۱۷۱۱۲ دورنما: ۲۲۷۱۷۱۱۵

با همکاری انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، پلاک ۴۸
تلفن: ۵-۶۶۹۵۳۸۰۴ دورنما: ۶۶۴۰۵۰۶۲

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها
۶۶۹۵۳۸۰۴-۵

شورای تولیت

متولیان مقامی

رئیس مجلس - رئیس دیوان عالی کشور - وزیر فرهنگ (وزیر آموزش و پرورش)
وزیر بهداشت و درمان و آموزش پزشکی - رئیس دانشگاه تهران (با معاونان اول هر یک از این پنج مقام) (طبق ماده ۲ و قفنامه)

متولیان منصوب و منسوب

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس) - دکتر محمد اسلامی (نایب رئیس) - دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی
دکتر زاله آموزگار - دکتر احمد میر (بازرس) - ساسان دکتر افشار - آرش افشار (بازرس)

هیئت مدیره (منتخب شورای تولیت)

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس) - دکتر محمد اسلامی (نایب رئیس)
دکتر محمد افشین رفیعی (مدیر عامل) - حمیدرضا رضاییزیدی (خزانه دار)

درگذشتگان

دکتر مهدی آذر - حبیب‌الله آموزگار - دکتر جمشید آموزگار
ایرج افشار، سرپرست عالی و بازرس (منسوب واقف، از ۱۳۶۳-۱۳۸۹) - مهر بانو دکتر افشار - مهندس نادر افشار
بهرروز افشار یزدی - سید محمود دعایی - دکتر سید جعفر شهیدی، رئیس هیئت مدیره (از ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۳)
دکتر جواد شیخ الاسلامی - اللهیار صالح - دکتر منوچهر مرتضوی - دکتر اصغر مهدوی
دکتر یحیی مهدوی - دکتر علی محمد میر - دکتر محمد علی هدایتی

یادداشت واقف

اول

طبق ماده ۲۳ وقفنامه اول مورخ یازدهم دی ماه ۱۳۳۷ ه. ش. درآمد باید صرف ترجمه و تألیف و چاپ کتب و رسالات که با هدف این موقوفات موافق باشد و همچنین کمک به مجله آینده در صورت احتیاج و احتمالاً دادن جوایز به نویسندگان به شرح دستور این وقفنامه گردد.

دوم

هدف اساسی این بنیاد ملی طبق ماده ۲۵ وقفنامه تعمیم زبان فارسی و تحکیم وحدت ملی در ایران می باشد. بنابراین کتبی که با بودجه این موقوفات منتشر می شود باید مربوط به لغت و دستور و ادبیات فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ ایران باشد. کتب کلاسیکی مدارس عمومی نباید با درآمد این موقوفات چاپ شود.

سوم

طبق ماده ۲۶ مقداری از کتب و رسالات چاپ شده با بودجه این موقوفات باید به طور هدیه و به نام این موقوفات به مؤسسات فرهنگی، کتابخانه ها و قرائتخانه های عمومی ایران و خارج و بعضی از دانشمندان ایران و مستشرقین خارجی فرستاده شود.

چهارم

چون نظر بازگانی در انتشارات این موقوفات نیست و تا حدی تحمل زیان هم جایز است طبق ماده ۲۷ وقفنامه هیچ کتاب و رساله نباید کمتر از قیمت تمام شده و همچنین مبلغی زائد از بهای تمام شده با افزایش صدی ده تا بیست و پنج قیمت گذاری شود... این افزایش ۲۵ درصد به واسطه حداقل حق الزحمه فروشندگان و هزینه ای است که برای پست و غیره تحمیل می شود. از کتابفروشان تقاضا داریم که در این امر خیر ملی که ابداً جنبه تجارتي ندارد با ما یاری و تشریک مساعی بنمایند.

پنجم

بر اساس موافقت‌نامهٔ دوم (مورخ ۱۳۵۲/۴/۱۲) که میان واقف و دانشگاه طهران به امضاء رسیده، قسمتهای مهمی از رقیبات، مانند جایگاه سازمان لغت‌نامهٔ دهخدا و محل مؤسسهٔ باستان‌شناسی به‌طور رایگان به دانشگاه طهران واگذار شده و رقیبات دیگری هم با درآمد آنها طبق مادهٔ دوم برای اجرای مفاد وقف‌نامه که از جمله عبارت از دادن جوایز ادبی و نشر کتب تاریخی و لغوی راجع به ایران (به استثنای کتب درسی) می‌باشد در اختیار دانشگاه طهران قرار می‌گیرد که وصول نموده و به نام این موقوفات اعطا و نشر گردد.

ششم

چون طبق مادهٔ ۳ موافقت‌نامهٔ نامبرده مقرر شده است که از طرف ریاست دانشگاه یک نفر از متولیان این موقوفات که از طرف واقف به عضویت کمیتهٔ انتشارات بنیاد معین شده باشد برای سرپرستی ادارهٔ امور جوایز و نشر کتاب انتخاب شود ریاست دانشگاه آقای ایرج افشار را که از متولیان شورای تولیت است و از طرف واقف نیز به عضویت کمیتهٔ نامبرده معین شده به سمت سرپرست انتخاب و برقرار نمودند.

هفتم

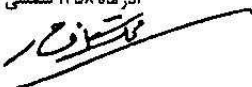
چون نگارندهٔ این سطور به واسطهٔ کبر سن (۸۶ سال شمسی) از این پس نخواهم توانست به سرپرستی این کارها پردازم، از این پس تمام اختیارات خود را در انتخاب تألیف و ترجمه و خرید کتب و غیره به فرزند ارشد خود ایرج افشار واگذار کردم. در این چند سال اخیر هم که ده جلد از تألیفات خودم از طرف موقوفات به طبع رسیده با کوشش و سرپرستی وی بوده است. کسانی که مایل به همکاری در تألیف یا ترجمه و نشر کتاب هستند می‌توانند به او مراجعه کنند. تنها شرط کار موافق بودن تألیف و ترجمه با هدف‌های این بنیاد، یعنی ترقی ملت و کشور و تعمیم زبان فارسی و تکمیل وحدت ملی در ایران که وطن مشترک و زبان رسمی و ملی همهٔ ایرانیان است می‌باشد.

هشتم

این یادداشت کلی برای چاپ در آغاز هر یک از نشریات این بنیاد نوشته شده است.

دکتر محمود افشاریزدی

آذرماه ۱۳۵۸ شمسی

تکمله سوم

کتبی که با بودجه این موقوفات طبع و توزیع می‌شود باید کاملاً منطبق با نیت واقف و هدف وقفنامه باشد. اگر همه تألیفات و مجموعه‌هایی که به قلم واقف منتشر شده و یا می‌شود صددرصد این مطابقت را ندارد به سبب این است که واقف قصد چاپ آنها را با مال خود داشت، ولی زمانی که دارایی خود را وقف عام مخصوصاً برای انتشارات کتب تاریخی و ادبی نمود چاپ کتب خود را هم که دارای همین جنبه‌هاست به عهده بنیاد واگذار کرد.

اما این مجوز آن نیست که تألیفات دیگر را هم از هر نوع که باشد و برسد چاپ نماید. کتب نظم و نثری از گذشتگان یا آیندگان با بودجه آن چاپ خواهد شد که هدف غایی واقف را که ترویج زبان دری و تحکیم وحدت ملی ایران است در برداشته، کتبی که بویی از ناحیه‌گرایی و جدایی‌طلبی و حکایت از رواج زبان‌های خارجی به قصد تضعیف زبان دری و دیگر چیزهای تفرقه‌آمیز و روش‌ها و سیاست‌های فتنه‌انگیز داشته باشد نباید با بودجه این موقوفات طبع و توزیع شود.

نکته دیگر آنکه چون شاید برای چاپ کتب و فرهنگ‌نامه فارسی که دایره مانند یعنی انسیکلوپدی باشد و تاریخ کامل ایران که اوراق زیاد و هزینه بیشتر دارد، درآمد ماهیانه بنیاد کفاف خرج آنها را ندهد می‌توان با اندوخته بانکی این موقوفات چاپ نمود. به شرط آن که اجازه واقف در زمان حیات و موافقت شورای تولیت بعد از ممات یا هرکس و دستگاهی که قانوناً قائم مقام آنهاست باشد.

در تکمله دوم یادداشت واقف، منتشره در جلد سوم افغان‌نامه نگاشتم که کتب و رسالاتی که با بودجه این موقوفات چاپ می‌شود باید منزّه باشد از تحریکات سیاسی، مخصوصاً آلوده نباشد به اغراض سیاسی خارجی در لفافه پژوهش تاریخی و ادبی ایران‌شناسی... و در پایان آن تکمله افزودم بیم داشتیم که مبادا چنین رسالاتی سال‌ها بعد از ما نخواسته و ندانسته، به وسیله این بنیاد چاپ شود. پس لازم بود که در این یادداشت تذکری داده شود... عمده مخاطب این یادآوری‌ها بنیاد موقوفات خود ماست نه مؤسسات انتشاراتی دیگر که هر یک روش خاص خود را دارد و ما دخالتی در کار آنها نداریم.

تا زمانی که نویسنده این سطور متولی هستم و فرزند دانشمند من، ایرج افشار که به رموز نویسندگی کاملاً آگاه می‌باشد سرپرست انتشارات این بنیاد است، موجبی برای نگرانی نخواهد بود و بعد از ما هم امید است که این روش ادامه یابد؛ ان شاء الله.

تکمله و تبصره

یادداشت واقف چند روز پیش از درگذشت (۲۸ آذر ۱۳۶۲) برای اطلاع نویسندگان.

کتاب نظم و نثری از گذشتگان یا آیندگان که با سرمایه و درآمد این بنیاد چاپ و توزیع می‌شود باید منطبق با نیت واقف و هدف وقفنامه باشد و مروج زبان دری در قلمرو این زبان و تحکیم وحدت ملی و تمامیت کشور ایران باشد و بویی از ناحیه‌گرایی و جدایی‌طلبی ندهد، و حمایت و ترویج از لهجه‌های محلی و زبان‌های خارجی به قصد تضعیف زبان فارسی دری نکند. خلاصه آنکه این کتاب‌ها و رسالات باید منزّه باشد از روش‌های تفرقه‌آمیز و سیاست‌های فتنه‌انگیز، چه به‌طور مرموز و چه علنی مخصوصاً نباید آلوده باشد به اغراض سیاسی خارجی در لافافه پژوهش تاریخی، نژادی یا ادبی و فرهنگی و ایران‌شناسی.

کتاب تاریخی و ادبی عالمانه خارجی که از عربی و ترکی و فرنگی و روسی به فارسی ترجمه می‌شود اگر دارای هر دو جنبه از سود و زبان باشد باید قسمت سودمند آنها ترجمه شود. قسمت زبان‌بخش اگر ترجمه شود باید به قصد مبارزه و مقابله عالمانه با آن باشد نه جاهلانه، زیرا گفته منطقی ممکن است مؤثر باشد، نه شانتاژ و هوچی‌گری. این بنیاد در انتشارات خود باید در هر حال از دروغ و ناسزا پرهیز کند. به گفته نظامی گنجوی:

چون‌توان راستی را درج کردن دروغی را نباید خرج کردن

برای چاپ و انتشار کتاب و رسالات نه تنها هزینه و حق‌الزحمه نمی‌خواهیم، بلکه به سبب اهمیت فوق‌العاده سودمند بودن کتاب، جایزه نیز می‌پردازیم. این بنیاد در چاپ و انتشار کتاب‌های خود به‌طور مسلم ضرر مادی دارد، زیرا کمتر از ارزش تمام شدن از کاغذ و چاپ و غیره از راه فروش درآمد دارد. شاید بعضی تصور کنند که کار ما شبیه به معامله مرحوم ملانصرالدین باشد که تخم مرغ می‌خرید دانه‌ای دو شاهی، می‌پخت و رنگ می‌کرد و می‌فروخت یک شاهی؛ عقیده ما بر این است که اگر در این سود، ضرر مادی و مالی می‌کنیم سود معنوی که منظور ماست می‌بریم، و آن اینکه عقیده خود را که ترویج زبان دری و تحکیم وحدت ملی و تمامیت ارضی ایران است رواج می‌دهیم. این زبان را به حساب مصارف وقف در راه ایده‌آل و هدف ملی خود محسوب می‌داریم.

برای اطلاعات و توضیحات بیشتر لطفاً به تکمله منتشرشده در ابتدای کتاب‌های این بنیاد که اضافات و تفاوت‌هایی با هم دارد توجه فرمایید.

فهرست مطالب

۱۹	پیش گفتار
۲۱	مقدمه
۲۱	شرح احوال رشیدالدین وطواط
۲۱	قدیمی ترین منبع درباره رشیدالدین وطواط
۲۲	نام و نسب
۲۴	تاریخ ولادت
۲۴	چهره و سیمای شاعر
۲۵	زادگاه شاعر
۲۶	حوادث زندگی شاعر
۲۸	داستان دور افتادن وطواط از دربار اتمز
۲۹	داستان خربنده نیشابوری
۳۱	تحصیلات
۳۱	شخصیت علمی
۳۲	مذهب شاعر
۳۵	سفرهای شاعر
۳۷	سال وفات
۳۷	خاک جای شاعر
۳۸	معاصران رشیدالدین وطواط

۳۸	وطواط و بزرگان عصر
۳۸	وطواط و جارالله زمخشری
۴۰	وطواط و ابوسعید هروی
۴۱	وطواط و قاضی حمیدالدین بلخی
۴۲	وطواط و قطان مروزی
۴۶	وطواط و متجب‌الدین جوینی
۴۷	وطواط و شاعران عصر
۴۹	وطواط و خاقانی
۵۰	وطواط و ادیب صابر
۵۵	وطواط و انوری
۵۸	تألیفات رشیدالدین وطواط
۶۳	شعر رشیدالدین وطواط
۶۳	تلقى وطواط از شعر
۶۵	مظاهر سبحانی و نبوی شاه در دیوان وطواط
۷۶	اثرپذیری و بهره‌گیری وطواط از شعر دیگران
۸۴	بررسی اشعار منسوب به رشیدالدین وطواط در نسخ و منابع متضمن اشعار او
۹۶	نظر صاحبان تذکره درباره شعر وطواط و مهارت او در سخنوری
۹۸	نظر محققان درباره شعر رشیدالدین وطواط
۱۰۱	ممدوحان رشیدالدین وطواط
۱۱۵	درباره تصحیح حاضر
۱۱۵	روش تصحیح و تدوین دیوان
۱۱۷	نسخ مورد استفاده در تصحیح حاضر
۱۲۸	رسم‌الخط نسخه اساس
۱۲۹	ابیات نویافته از رشیدالدین وطواط در تصحیح حاضر
۱۴۱	درباره دیوان مصحح نفیسی
۱۴۱	دیوان مصحح سعید نفیسی
۱۴۱	اشعار دخیل در دیوان رشیدالدین وطواط مصحح نفیسی
۱۵۶	برخی از مهم‌ترین خطاهای چاپ مصحح نفیسی

فهرست مطالب ۱۷

۱۷۹.....	متن دیوان
۱۸۱.....	قصاید
۵۷۹.....	ترجیعات
۶۱۹.....	ترکیبات
۶۳۹.....	غزلیات
۶۴۵.....	مقطعات
۶۸۷.....	رباعیات
۶۹۵.....	ابیات پراکنده
۶۹۷.....	تعلیقات
۷۱۵.....	فهرست‌ها
۷۱۷.....	فهرست الفبایی اشعار متن
۷۲۵.....	فهرست اشعار در نسخهٔ اساس
۷۳۱.....	نمایه
۷۳۳.....	اشخاص
۷۴۱.....	جایها
۷۴۵.....	اصطلاحات نجومی
۷۵۳.....	حیوانات
۷۵۷.....	احجار کریمه
۷۵۹.....	اقوام و طوایف و متسوبات
۷۶۱.....	ضرب‌المثل‌ها
۷۶۳.....	کتابنامه

پیش‌گفتار

تصحیح دیوان رشیدالدین وطواط را در سال ۱۳۹۲ به عنوان رساله دکتری انتخاب کردم. آن زمان در دلم بود که کار دیوان بعد از دو سال پایان می‌پذیرد و متن آماده دفاع و انتشار می‌شود. کار را با راهنمایی استاد دکتر تقی پورنامداریان و استاد دکتر علی اصغر میرباقری‌فرد آغاز کردم. مبنای تصحیح را ده نسخه خطی قرار دادم. حقیقت آن است که گردآوری و تصحیح ابیات و شرح احوال و آثار وطواط به زمان بیشتری نیاز داشت. بسیاری از آن ده نسخه خطی که مبنای تصحیح بود مشکلات متن را حل نمی‌کرد و در میانه راه بود که بدین نتیجه رسیده بودم که باید بسیاری از نسخه‌بدل‌ها حذف شود چرا که جز افزودن بر حجم پاورقی‌ها و کاستن از ارجح متن مصحح ثمری دیگر نداشت؛ اما آن زمان این کار دشوار بود و وجود آن نسخه‌بدل‌ها و آشکار شدن بی‌فایده‌گی بسیاری از آنها دست‌کم برهانی قاطع بود بر ضرورت حذف آنها در آینده. تصحیح متن دیوان را مسائلی بیش از حجم زیاد ابیات و در دسترس نبودن نسخ گره‌گشا متعذر می‌ساخت. در نسخه‌ها و همین‌طور در تنها متن چاپی دیوان، اشعار زیادی از شاعران دیگر وارد شده بود و تشخیص صحت انتساب اشعار خود یکی از گرفتاری‌هایی بود که در راه تصحیح قرار داشت. جز این مسئله، اطلاعات بسیاری در مورد وطواط و زندگی و احوالات او در منابع مختلف تاریخی و در خود آثار وطواط وجود داشت که هر کدام گوشه‌ای از زندگی وی را روشن می‌ساخت. فراوانی این اطلاعات از طرفی کار را آسان می‌کرد و از دیگر سو جمع‌آوری و دیدن و خواندن همه آنها مستلزم وقت بسیار بود. علی‌ای حال در سال ۱۳۹۵ از رساله دکتری دفاع کردم و در آن زمان به‌رغم تشویق‌ها و ترغیب‌های دوستان مشفق و استادان گرامی قصد انتشار دیوان را نداشتم و بر من روشن بود که باید نسخ خطی و سفینه‌های شعر و منابع بیشتری بررسی شود. بعد از آن حدود یک سال و اندی دیوان بر طاق نسیان ماند. شاید به‌جز بلند و پست زندگی و مسائل مرتبط با آن، دیگر عاملی که مانع تکمیل کار می‌شد همین مالابطاق نمودن آن بود. از قضا چنین شد که جمعیت خاطری دست داد و این بار تصمیم گرفتم تصحیح دیوان رشید وطواط را از نو آغاز کنم. نسخ و جنگ‌های بیشتری را جمع‌آوری کردم و استساخ و

مقابله نسخ را آغاز کردم و فیش نویسی و یادداشت نویسی برای مقدمه را از سرگرفتم تا متن آماده انتشار شد. می توان گفت آنچه به عنوان رساله ارائه شد و متن پیش رو تنها در نام به یکدیگر می ماند؛ باری گرچه هنوز دل و دست برای نشر دیوان لرزان دارم اما خاطر بدین خوش دارم که در طی چند سال گذشته غایت جهد را مبذول کردم... تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

آنچه از دیوان رشیدالدین وطواط فراهم آمد قطعاً بدون یاری و لطف استادان بزرگوار و دوستان گرامی ممکن نبود. بر خود فرض می دانم نخست از استاد دکتر تقی پورنامداریان قدردانی نمایم که بدون تردید مرهون دستگیری و راهنمایی های ایشان هستم. همچنین از کمک های بی دریغ و بزرگوارانه آقای دکتر محمد احمدی، آقای دکتر علی اصغر میرباقری فرد، آقای دکتر جواد بشری، آقای دکتر محمد افشین وفایی و آقای دکتر احمد بهنامی که تهیه نسخ خطی و رفع دیگر دشواری تصحیح متن حاضر جز با معاضدت و مظاهرت ایشان ممکن نبود سپاسگزارم. از خانم دکتر زهرا حامدی یکتا که صبورانه به تمامی پرسش های گاه و بیگاهم در مورد ابیات عربی رشید وطواط پاسخ گفتند متشکرم و همچنین از یاری و مساعدت آقای دکتر مهدی فیروزیان، جناب آقای علی صفری آق قلعه، جناب آقای سید علی میرافضلی، آقای دکتر مصطفی جلیلی، خانم دکتر آگیتا محمدزاده، خانم دکتر راضیه آبادیان، خانم دکتر سحر مهرابی، خانم دکتر مرضیه مسیح پور، سرکار خانم کیانا کفاشیان و سرکار خانم نیکتا صفاکار یکرنگ بسیار ممنون و سپاسگزارم. در خاتمه قدردانی خود را نثار پدر، مادر و برادر و تمامی عزیزانی می کنم که تا امروز نکته ای به من ابرحتلم هر چند کلام در شرح شوق و بیان آرزومندی نارساست.

الحمد لله اولاً و آخراً

سازا سعیدی

توکيو، پاییز ۱۳۹۹